Гущар пішов темний, ледь пролазний. І на крутосхилі глибочезного яру можна було втриматися, тільки вхопившись рукою за стовбур ліщини, грабочка чи ясенка.

Саме в такому незручному місці і перестріло нас вигонисте дрібнолисте зело з разками пурпурово-синіх квітів, схожих на горохові. Перестріло та й зупинило біля себе надовго. Бо було якраз тим, заради якого ми й вирушили сьогодні в мандрівку по Острозькому лісі.

Далі дертися гущаками не було потреби. І ми, знявши рюкзаки та вчепивши їх на грабових одводинах, сяк-так навкуцьки примощуємося біля дрібнолистого зела, розглядаємо його, балакаємо про своє.

Балакати є про що. Іван Михайлович хвалиться ще одним знайомством: бабуся із ближнього села, виявляється, ось цим зіллям успішно лікує від жовтухи. Давно лікує, секрет від своєї матері перейняла. Не потаїлася, поділилася цим секретом і з Іваном Михайловичем.

Носаль гортає блокнот, відшукуючи потрібні записи.

А я згадую про недавні відвідини древнього Острозького замку, про те, як у вежі Мурованій за стінами триметрової товщини відчиняв ковані залізом двері колишньої князівської скарбниці, як на її крутих, вичовганих за довгі віки східцях екскурсовод розповідав мені билиці й небилиці давно відшумілих днів. Одна з розповідей екскурсовода теж стосувалася саме цього зілля. Вірніше, стосувалася таємничої історії його виникнення.

…Липнева ніч коротка, таж треба було встигнути. І вони батожили коней, хоч ті й так були вже в милі, надсилу з крутогору на крутогір тягнучи тяжкі вози із окованими залізом колесами. Густе гілля сплелося

над малоїждженою лісовою дорогою майже в суцільну темінь, листато хльоскало і коней, і погоничів, і супровідників-верхівців.

Коли було вже далеко за північ, коли ледь означена на дні яру дорога звелася в зовсім ніщо і вперлася в урвище, передній верхівець зупинив коня:

— Тут!

З ним порівнявся другий, суворо запитав:

— Ти це місце добре знаєш?

— Тут, — повторив передній. — Пан лісничий розпорядився, щоб саме тут.

— Дивись мені! — пригрозив йому другий, який був старший над усіма.

Верхівці спішилися. Позлазили з возів і підступили погоничі. Глухо дзвякнули лопати. Прямо під урвищем почали конати одразу кілька ям.

Працювали завзято, розгиналися тільки для того, щоб рукавом зітерти піт з чола.

Липнева ніч у лісі темна, хоч в око стріль. Навіть зорі й ті запропали кудись — не то хмарою їх заступило, не то верхів’я дерев такі непроглядні. Копачі спотикалися, натикалися один на одного, тихцем чортихалися. Поспішали. Найдовіреніші слуги та особисті охоронці вельможної пані Анни-Алоїзи Ходкевич, княгині Острозької, прагнули якомога швидше надійно заховати скарби своєї повелительки, щоб їх, боронь боже, хоч не захопили оті підбурені Хмельницьким лайдаки, які насмілилися навіть добуватися до княжого замку.

Звечора, як тільки смеркло, княгиня сіла в карету і під охороною довірників із власної надвірної хоругви чимдуж покотила із Острога до Дубна. А панові Домініку, своєму найпершому тілохранителеві, доручила потай вивезти багатства замкової скарбниці і закопати в дальньому лісі, щоб перележали якийсь час, поки отих непокірних лайдаків переловлять та пересаджають у в’язниці. Бо везти скарб із собою пані побоялася: а що, як десь у дорозі козаки чи підбурені холопи перехоплять? Так й серед своїх, уродзоних шляхтичів, розвелося зараз чимало похопних до грабунків. Княгині ризикувати не хотілося.

Вивозити із замкової скарбниці було що! Адже князі Острозькі з діда-прадіда були багатшими від самого польського короля, їм належала третина всієї Волині, вони мали великі маєтності в Київському, Володимирському, Переяславському, Канівському, Білоцерківському, Богуславському та Черкаському староствах. Острозькі розпоряджалися двома мільйонами моргів землі, на яких було вісімдесят міст і містечок, 2760 сіл.

Вивозити із замкової скарбниці було що: золотом, сріблом та іншими коштовностями навантажили десять возів. Допровадити валку до надійного місця мав сам пан князівський лісничий. З ним Анна-Алоїза особисто домовилася про сховок. Але в останню годину лісничий раптово захворів і прислав замість себе слугу. Із запискою прислав. Пан Домінік спочатку хотів було вигнати геть такого провідника — бракувало ще, щоб якийсь слуга-схизматик знав, де буде закопано скарб! Але передумав: нехай! Посилати за хворим лісничим уже немає часу, а слугу він все одно забере з собою — той буде неодлучно при ньому й княгині, як живий ключ від скарбниці. А якщо поведеться підозріло, то прикує ланцюгом до воза — куди він дінеться!

Слуга виявився добрим провідником, орієнтувався в нічному лісі, як у власному домі. Он у яке густе і глухе хащовиння безпомильно допровадив.

Пан Домінік єдиний з усієї валки не брався за лопату — ще чого! Його діло — дивитися, його діло — пильнувати за всім і всіма. Бо при такому скарбі на що завгодно можна сподіватися. Звичайно, люди надійні при ньому, перевірені не раз у ділі. Але ж то й коштовності! При таких навіть рідному батькові не довіряй. Таке багатство й не снилося нікому з тут присутніх. А що, коли раптом хтось візьме й спокуситься урвати собі щось із цього скарбу? Всього можна чекати.

Пан Домінік раз у раз щупає рукою пістолі, які, заряджені, стримлять за широким поясом. Снує туди-сюди між возів, де чорно горбатяться мішки, бочечки, торби. Тонка, міцна кольчуга приємно тяжіє на плечах, додаючи певності.

Знав би пан Домінік, що їхній провідник — зовсім не посланець пана князівського лісничого! Якби ж пан Домінік та це міг знати!..

Тим часом провідник — лісоруб Сахно — мовчки вергав землю з ями, як і всі інші. Щоб не темінь, то пан Домінік помітив би, напевно ж помітив би, як загадкова усмішка блукає на його стомленому обличчі.

О, це був великий час лісоруба Сахна! Довго він чекав його, ой довго — цілих дванадцять років. Від отого кривавого великодня чекав. Від отого 1636 року, коли княгиня Анна-Алоїза на догоду зайдам-єзуїтам вчинила розправу над непокірними жителями Острога.

Тоді Сахно, ще безвусий парубійко, разом з матір’ю і батьком, з сестрою і молодшим братом, разом із сотнями інших міщан йшов із храму Богоявлення в Нове місто — один із кутків Острога. Щойно зійшли на міст через Вілію, як тут у кареті, запряженій шестериком коней, княгиня з розгону наїхала на людей. Коні — як звірі, а погоничі ще лютіші, батожищами по людських головах так і крешуть. Ой, що тоді робилося на тому мосту! Брат під кінські копита потрапив — затоптали коні до смерті. Матір теж упала, то її колесо переїхало, від того й досі калікою. А сестру зіштовхнули з мосту в річку, прямо в студену воду —

довго хворіла від того сестра, так і померла. Батько, видячи таке, не стерпів, одломав поручень та потяг ним погонича... Озлилися люди, були б тоді роздерли княгиню, та наспіли гайдуки... А потім була люта розправа. Катували страшно. Тих, хто помирав від мук, прямо по землі волокли за місто і там залишали, щоб їх гризли собаки. Ховати не дозволяли. Лише згодом він, Сахно, загріб там свого батька піском — без труни, без обряду...

Боліли Сахнові басамани, залишені на тілі гайдуками. Та стократ болючішою була душевна рана. Страшною клятвою поклявся він відомстити кривдникам. Дванадцять років чекав нагоди. І ось дочекався.

Як острозькі повстанці перехопили пана князівського лісничого, той з переляку одразу ж зізнався, що поспішав до замку, аби показати панським слугам місце у лісі для сховку княжого скрабу. Отут лісоруб Сахно і зголосився піти в замок ніби від імені пана лісничого. Тим більше, що того не довелося довго вмовляти, щоб написав відповідну записку панові Домініку. А довколишні ліси Сахно знав, як свої п’ять пальців.

Усміхався лісоруб Сахно: княгині Острозькій, певно, не думається й не гадається, що вона такий щедрий дарунок робить повстанцям Хмельницького. Вранці він, Сахно, приведе сюди своїх побратимів, хай поділять скарб між усіма бідаками, бо це ж таки їхня кривавиця...

Та коли многоцінний вантаж було надійно сховано, коли нічною лісовою дорогою вивів усю валку на дубнівський шлях, коли та навздогін княгині щодуху дременула геть від чсрвонозагравистого Острога, він таки не стримався — розреготався вголос. Гучний і страшний то був регіт, аж луна покотилася лісом. Пан Домінік зло глипнув на нього:

— Ти чого? Здурів, пся крев?!

— Га-га-га!.. — невтримно реготав йому прямо в очі лісоруб Сахно. — Га-га-га!..

Рвонув коня за повід, крутнув його назад та й помчав до Острога, де в загравах займалася ранкова зоря.

— Га-га-га!.. — торжествував у лісі, над лісом, над цілим світом його сміх.

І враз осікся…

Кінь, втративши вершника, пробіг ще трохи та й зупинився.

А пан Домінік, засовуючи розряджений пістоль за пояс, люто лаявся:

— Пся крев!… Утікати надумав!..

Вранішня зоря розгорялася, розгорялася. З боку Острога донеслися людські голоси, кінське іржання… Переховувати скарб уже було ніколи. Та й втрапити отак одразу на те місце без провідника — справа безнадійна. І пан Домінік пришпорив свого коня. Услід за ним вицвьохкуючи батогами, гупаючи важкими кованими залізом колесами — тільки на князівських возах колеса оковувалися залізом! — понеслася вся валка…

Через довгі місяці повернулася княгиня Острозька до Острога. Але скільки не споряджала слуг шукати захований у лісі скарб, ті нічого так й не знайшли. Кажуть, пан Домінік сам літував і зимував з лопатою в лісі, всі рови і яри перекопав, поки у лісовій пущі десь і щез — чи звір якийсь загриз його, чи в якесь провалля шугнув необачно.

Прочувши про захований скарб, шукали його жителі Острога та довколишніх сіл. Але теж марно. Запримітили тільки одне: в їхньому лісі з’явилося якесь досі не бачене зілля. Дивишся на нього, коли росте —

воно зелене-зелене, а зірвеш і принесеш додому — воно вже й чорне. Незрозуміле такс зілля, ніби якусь таїну ховає в собі. Так його й назвали: чорнозілля. Здогадливіші висловлювали думку, що це, певно, запропалий скарб в отаке зело перекинувся.

Відтоді й росте чорнозілля в острозьких лісах. Досі росте. Хто зустрічає його в лісі, тому воно знову і знову нагадує про таємничу історію зникнення багатств із княжого замку в Острозі, навіює спомин про давні перекази, в яких йдеться про криваву гонительку-єзуїтку Анну-Алоїзу і про помсту лісоруба Сахна.

Протягом століть жила людська віра в те, що саме це зілля якимось чином таки допоможе колись віднайти захований скарб.

Недарма жила та віра, зовсім недарма!

…Ні, не шукав золота-срібла в Острозькому лісі Іван Михайлович Носаль. Та от майже через триста п’ятдесят років після подій, про які розповідалося вище, саме йому пощастило знайти. І на Першій республіканській конференції з медичної ботаніки, яка відбулася в Києві у жовтні 1984 року, Іван Михайлович оголосив: знайдені ним коштовності — це… саме чорнозілля! Бо, за його спостереженнями, ця рослина ефективно лікує цілий ряд тяжких недугів. І назвав ці недуги.

Багато було запитань до Івана Михайловича на тій конференції, дуже багато. І все про чорнозілля. Бо фахівці розуміли, що ліки від названих Носалем хвороб — це скарб, якому просто навіть неможливо скласти справжню ціну.

Звичайно, рослина далеко не одразу відкрила Іванові Михайловичу свої властивості. Роками розпитував він знаючих людей, розпитував тих, хто лікувався травами, спостерігав, співставляв, аналізував, робив висновки. До відкриття був шлях довгий, як і взагалі шлях до будь-якого відкриття…

…Верхів’ям дерев пробігає пустун-вітерець. Зі свого гущавникового затишку ми чуємо його шелестливі кроки — вони віддаляються, віддаляються.

Пора і нам.

Стягуємо рюкзаки з грабових одводин, повільно спускаємося крутосхилом униз. Десь там, на дні яру, має бути стежка.

Іван Михайлович знову заводить мову про те, що чорнозілля варто було б вирощувати на окремих ділянках, як ото вирощують валер’яну чи ромашку аптечну. Тоді скарб острозького лісу став би в пригоді не окремим людям, а всім, кому може прислужитися його цілюща сила.